

УДК: 130.2

Попович М. Д.*Доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри історії і філософії
Подільського державного аграрно-технічного університету*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ В СУСПІЛЬСТВІ МЕРЕЖЕВИХ СТРУКТУР

У статті розкрито підхід до розгляду мережево-комунікативного виміру культури з позицій теорії глобалізації, теорії спільнот та теорії ідентичності. Такі підходи конкретизують завдання виявити мережевий характер сучасної культури.

Ключові слова: культура, суспільство мережевих структур, мережеві спільноти, комунікація, інформаційні спільноти.

Концепція суспільства мережевих структур, яку запропонував Мануель Кастельс, викликало неоднозначні оцінки серед сучасних філософів. Дійсно, з одного боку, важко заперечити очевидність переможної ходи інформаційних технологій та тих структурних змін у суспільстві, які супроводжують цю інформаційну революцію. З іншого ж боку, не менш підставовими видаються закиди у надмірному оптимізмі Кастельса—інформаційні мережі є не такими уже й всеохопними навіть у найбільш інформаційно розвинених країнах, таких як от Фінляндія, що вже казати про африканський світ чи інші країни третього світу. На нашу думку, виражену оцінку концепції суспільства мережевих структур можна дати лише тоді, коли його розглядати не як щось самоцінне, але як результат розвитку культури, точніше певну стадію розвитку культури сучасного суспільства. Передусім, мова повинна йти про суспільство мережевих структур як один з результатів глобалізації культури, далі—про трансформації, які відбуваються з соціальними спільнотами, і призводять до появи соціальних мереж нового типу—інформаційних мереж.

У науковців склались різні погляди з приводу культурної глобалізації. Одні вбачають в ній інтеграцію культур, їх змішення та створення загальної всесвітньої культури. Вони апелюють до поширення релігійних рухів, послаблення мовних та географічних обмежень у взаємодіях народів. До таких вчених можна віднести Яна Пітерзе [8], Арджуна Ападураї [11].

Альтернативна точка зору у тому, що культурна глобалізація—це культурна вестернізація. Деякі критики стверджують, що домінування американської культури, що впливає на весь світ, в кінцевому рахунку призведе до кінця культурного розмаїття. Цей процес, який розуміється як культурний імперіалізм, пов'язаний з руйнуванням культурних ідентичностей і встановленням домінуючої гомогенізованої і прозахідної споживчої культури. Глобальний вплив американської продукції, підприємств і культури в інших країнах по всьому світі було названо американізацією. Такі погляди розділяє Марван Крейді [14], спираючись при цьому на ідеї Т. Адорно та М. Хоркхаймера [10].

Особливий погляд на ситуацію склався у С. Хантінгтона [9]. Він підкреслює той факт, що в той час як світ стає все меншим і більш взаємопов'язаним, взаємодії між народами різних культур підвищують цивілізаційну свідомість. На його погляд, відмінності в культурі, підкреслені процесом культурної глобалізації, будуть джерелом конфліктів.

Арджун Ападураї визначає п'ять вимірів глобальної культури:

Етнічний. Під цим виміром маються на увазі люди, які «зрушують», «зсувають» цей світ: туристи, іммігранти, біженці, вигнанці, гастарбайтери і інші рухомі групи та особи, що підпорядковуються природним динамічним процесам нашого соціального світу і впливають на міжнародну політику. Це не означає, що не існує сталих громад і мереж міжлюдських відносин, але неможливо розглядати ці групи без усвідомлення постійного руху людських ресурсів.

Технічний. Йдеться про глобальну форму поширення та розповсюдження технологій (високих та низьких, механічних та інформаційних), котрі в даний час рухаються на високих швидкостях в різних видах через раніше непроникні кордони. Багато країн є корінням багатонаціонального підприємства, чому сприяє нерівномірний розподіл технологій. Ми спостерігаємо процес обміну технологіями між країнами, що впливає на наступний вимір.

Фінансовий. Через постійний міжнародний потік людей та технологій світова економіка отримала небачену раніше складність та багатомірність. Таким чином, будь-яка модель глобальної політичної економії повинна враховувати зсуви відносин між людськими рухами, технологічними потоками і фінансовими трансфертами.

Медійний. Цей вимір стосується як розвитку технічних засобів, що застосовуються для вироблення і поширення інформації (газети, журнали, телевізійні станції, студії виробництва фільмів тощо), так і

створення особливого зображення світу цими ЗМІ. Що важливо у цьому вимірі, так це те, що він займається створенням підконтрольних репертуарів образів і «мемів», що мають неймовірний вплив на свідомість і світогляд людей. Політика і медіа нерозривно поєднуються. У той же час поширення цих медіа є умовою для більш загального сприйняття світу, що приводить до усвідомлення його єдності.

Ідеологічний. Ідеологічний вимір також стосується формування образів, проте тут вони мають відверто політичний характер і мають безпосереднє відношення до ідеологій держав або політичних рухів. Розробкою цього виміру займається інтелігенція або люди, у котрих є влада. Помітне поширення загальних ідеологічних установок ліберально-демократичного характеру на значній частині держав, що вказує на формування його єдності [11, с. 298–302].

Загалом, Арджун Ападураї стверджує, що глобалізація культури не збігається з її гомогенізацією, але передбачає використання різних сторін гомогенізації, що використовують спорідненість держав світу у вказаних вище вимірах. Саме на підставі їхньої спорідненості і формується простір глобальної культури глобалізованого суспільства.

Як стверджує Ульф Ханерц, «в даний час встановлена світова культура, але краще переконатися, що ми розуміємо під цим поняттям: це не реплікація однаковості, але організація різноманітності, підвищення взаємопов'язаності різних місцевих культур, а також розвиток культур без чіткого закріплення за будь-якою територією» [13].

З іншого боку, процеси культурної глобалізації сприймаються вченими як «культурний імперіалізм» західного суспільства. На практиці формування такого простору, про котрий говорив Арджун Ападураї, в якому рівноцінно і рівноправно співіснували б різні культурні тактики і стратегії, не завжди відбувається. Технічний прогрес, комп'ютеризація та інтернетизація, які дозволяють світу «стискатися», мають і другу непривабливу сторону. Технічне оснащення відіграє істотну роль у процесі глобалізації культури, а відсутність технічних можливостей у ряду країн призводить не тільки до неможливості цих культур сприймати інформацію, а й продукувати і поширювати її, що обумовлює часом навіть неможливість їх заяви про своє існування [14, с. 53]. Отже, сучасні процеси глобалізації можуть привести не тільки до добродійної взаємодії культур, але, навпаки, до придушення культурного розмаїття з боку провідної в соціополітичному і технічному відношенні культури.

За цією точкою зору у культурі глобалізація в набагато більшій мірі виступає як американізація, оскільки підсилює своє глобальне

панування масова, комерційна, медійна культура, яка є переважно американською. Культурна глобалізація веде до подальшого витіснення високої культури і повного панування масової культури, до розмивання культурного різноманіття, гомогенізації та стандартизації [6, с. 781]. Все більше дослідників вказують на те, що Голівуд та Інтернет святкують перемогу по всій планеті.

Але у С. Хантінгтона створилося власне оригінальне тлумачення глобалізації культури. Через призму свого цивілізаційного підходу, він визначає культурну глобалізацію як становлення «універсальної цивілізації», що має на увазі культурне об'єднання людства і зростаєчне прийняття людьми всього світу спільних цінностей, вірувань, порядків, традицій та інститутів. Він вказує наступні явища, які можуть підтвердити таке становлення:

Люди практично у всіх суспільствах приймають певні основні цінності, вважаючи, наприклад, що вбивство—це зло, і деякі базові соціальні інститути, такі як сім'я, в тій чи іншій формі. Як правило, люди в більшості товариств мають загальне «почуття моралі», «вузькі» моральні рамки для основних понять правильного і поганого.

По-друге, терміном «універсальна цивілізація» можна було б позначити те загальне, що є у цивілізованих суспільств, наприклад міста і грамотність, те, що відрізняє їх від примітивних товариств та варварів. Це, звичайно ж, вузьке розуміння терміна часів вісімнадцятого століття, і в цьому сенсі універсальна цивілізація дійсно зароджується. Цивілізація, таким чином, постійно, протягом всієї історії людства, розширювалася. Саме через призму цього підходу, глобалізація розглядається як модернізація. Проте чи не призводить модернізація до вестернізації, адже саме західний світ можна назвати модернізованим і саме по схемі його розвитку намагаються модернізуватися інші суспільства? Автор широко розглядає це питання і приходять до думки, що є три моделі розвитку для незахідних культур: відторгнення (неприйняття ні вестернізації, ні модернізації), кемалізм (повне прийняття і першого і другого), реформізм (намагання модернізуватися з мінімальною вестернізацією).

Термін «універсальна цивілізація» може стосуватися уявлень, цінностей і доктрин, які зараз розділяє багато західних суспільств та групи людей в інших культурах. Це те, що С. Хантінгтон називає «давоською культурою». Щороку близько тисячі бізнесменів, банкірів, урядовців, інтелектуалів і журналістів з десятків країн зустрічаються у Швейцарії на Всесвітньому економічному форумі в Давосі. Вони, як правило, поділяють віру в індивідуалізм, ринкову економіку і політичну демократію,

що також широко поширено серед людей західної культури [10, с. 76]. Учасники форуму контролюють практично всі міжнародні інститути, багато урядів світу, а також значну частку світової економіки і військового потенціалу. Таким чином, давоська культура вкрай важлива. Однак, скільки людей по всьому світу поділяють цю культуру? За межами Заходу її приймають не всі, і це далеко не універсальна культура, а результат західного типу світогляду. Тому такі цінності неможливо називати глобальними.

Варто розглядати також проблему мережевих структур з боку трансформацій, які відбуваються із соціальними спільнотами у останні десятиліття. Спільнота, як цілісний організм, виникає не одразу, а проходить певні етапи свого формування, становлення та розвитку (змін). «Спільнота» історично передре «суспільству», яке виникає пізніше, знаменуючи перехід людства до нового етапу розвитку цивілізації. Індивіди живуть в різноманітних спільнотах і суспільствах, що успадковуються від попередніх поколінь або щойно створюються. Соціальні спільноти формуються на основі об'єднань людей за інтересами, які спонукають індивідів до дії. Інтереси певної соціальної групи не формуються на базі власних інтересів її членів. Утворення соціальної спільноти відбувається лише за наявності загального спільного інтересу між її членами. Провідною ланкою, на основі якої відбувається формування спільноти — є комунікація. Комунікація — це базис для формування не лише нових спільнот, а й нової еліти суспільства загалом. На сучасному етапі розвитку значну роль у процесі комунікації між людьми відіграють: телебачення, ЗМІ, та глобальна мережа Інтернет.

Наскільки соціальні спільноти змінюються і втрачають риси традиційних спільнот, які досліджував Фердінанд Тьоніс? Колись, до ери глобалізації, існував локальний, автономний, досить визначений і міцний зв'язок між географічним місцем та культурним досвідом. Цей зв'язок складав «культурну ідентичність» індивіда та спільноти. Ідентичність являла собою дещо, що в людей просто «існувало» в їхньому житті — спадщина, традиційне довге перебування в даному місці, відчуття нероздільного зв'язку з минулим. Ідентичність, як і мова, була не просто висловленням певної культурної приналежності — вона була свого роду колективним скарбом локальних суспільств.

Проте виявилось, що ідентичність досить тендітна і потребує захисту. У розмаїтті й дискретності світу глобалізація затопила різні культури, руйнуючи сталість локальних суспільств, призводить до міграції народів, приносить гомогенізацію культурного досвіду (рухому ринком), позбав-

ляючи тим самим міжкультурних відмінностей, які утворюють наші ідентичності. Хоча й вважається, що глобалізація передбачає загальний процес втрати культурних відмінностей, проте деякі культури й традиції переносять цей процес краще за інші.

У літературі, що присвячена аналізу ідентичності, не важко знайти авторів, які не погоджуються з думкою про те, що ідентичність є жертвою глобалізації. До прикладу, М. Кастельс присвятив цілий том свого добре відомого аналізу «Інформаційна ера» постулату, що «наш світ та наше життя формуються протиборством процесів розвитку глобалізації та ідентичності». Згідно Кастельса, основна особливість неприйняття влади глобалізації полягає в «широкій і потужній демонстрації колективної ідентичності... яка виявляє себе в культурній своєрідності і контролі народу над своїм життям і навколишнім середовищем» [2, с. 2]. За висловом Н. Н. Понаріної, «тут ідентичність розглядається не як тендітна квітка під п'ятою глобалізації, а як сила локальної культури, що чинить супротив—нехай навіть неорганізований й іноді політично реакційний—центробіжній силі капіталістичної глобалізації» [8, с. 29].

Далі ця авторка розвиває позицію Кастельса: «Цей погляд на «силу ідентичності» може поділяти будь-хто з тих, хто спостерігає за стрімким зростанням соціальних рухів на захист позицій ідентичності (рухи за права жінок, релігійні, етнічні, національні рухи). Вплив глобалізації стає питанням взаємодії інституційно-технологічного фактору як поштовху до глобальності, з «локалізуючими» силами, що виступають у якості противаги. Потяг до «глобальності» поєднує у собі логіку капіталістичної експансії з бурхливим розвитком засобів масової комунікації. Та цьому тяжінню протидіють різні процеси й практики, що репрезентують різні ступені «локальності», такі як рухи на захист культурної ідентичності, локальні консюмеристські переваги. Ця більш складна формула яскраво демонструє, що культурна ідентичність навряд чи стане легкою здобичу глобалізації. Ідентичність—це не просто певна тендітна суспільно-духовна спільність, а важливий вимір інституціоналізованого соціального життя у суспільстві модерності. Особливо у домінуючій формі національної ідентичності цей вимір є продуктом цілеспрямованого конструювання й підтримки культури через регулюючі та соціалізуючі інститути держави—закон, систему освіти та засоби масової інформації» [8, с. 29].

До глобалізації слід підходити як до більш складного процесу, ніж це прийнято вважати,—звичайно, у полеміці з представниками антиглобалістського руху, для яких глобалізація видається як глобалі-

зачія капіталізму, у культурному аспекті досяжна за допомогою засобів масової інформації, що контролюються Заходом. Це більш складна багатовимірна концепція, згідно якої глобалізація розглядається як процес, що протікає одночасно й взаємозалежно у економічній, комунікаційній, політичній та культурній сферах людського життя, в академічних колах сприймається як відносно беззаперечна. Однак, деякі дослідники вважають, що глобалізація передбачає не просто нав'язане поширення західного способу життя, але також поширення всього набору інституційних особливостей культури модерніті.

Модерніті—складне й оспорюване поняття, але в даному контексті воно означає перш за все відокремлення соціальних й культурних практик від локальної специфіки та їхню інституціоналізацію й регулювання у часі й просторі [12, с. 43]. Як вважає Н. Н. Понаріна, прикладами такої інституалізації можуть слугувати організація й управління соціальною територією (національна держава, урбанізм), чи управління практиками виробництва й споживання (індустріалізація, капіталістична економіка) [8, с. 30].

Ця авторка вважає, що «модерніті інституалізує й регулює також культурні практики, включно з тими, що в нашій уяві забезпечують прихильність та приналежність до даної території чи спільноти. Така уява про приналежності—це те, що ми називаємо «культурною ідентичністю»—індивідуальність й специфічність, зазвичай політично обумовлені відмінності: гендерні, класові, релігійні, расові, етнічні, національні. Зрозуміло, деякі з цих відмінностей існували й до епохи модерніті, деякі, як національність—специфічність сучасні поняття. Однак, сила модерніті полягає не лише в сутності цих категорій приналежності, але й в самому факті їхньої інституалізації та регулювання. У сучасних суспільствах ми живемо всередині структур, що визначає досвід існування у чітко визначених межах. Ми живемо життям свого гендера, своєю національністю тощо, які постають нашою інституціоналізованою спільнотою. Те, що могло бути невизначеним, випадковим й невираженим відчуттям приналежності, стає структурно інтегрованим до сукупності ідентичностей, кожна з яких здатна вплинути на наше матеріальне й психологічне благополуччя» [8, с. 30–31]. Однак, ми вважаємо, що модерніті слід характеризувати передусім як культуру, а саме культуру іншого типу, порівняно з традиційною культурою—інноваційну культуру. Саме формування такої універсальної, а у чомусь навіть космополітичної культури уможливило як становлення універсальних, а не національних соціальних інститутів, раціонально обґрунтованих,

а не успадкованих соціальних норм та врешті-решт появу нової національної ідентичності — але вже не як етнічно ґрунтованої, а як політично сконструйованої. Тому замість традиційної соціальної ідентичності виникає нова, сконструйована соціальна ідентичність.

Як зауважує Н. Н. Понаріна, «оскільки глобалізація сприяє поширенню інституціональних принципів модерніті на всі культури, вона створює «ідентичність» там, де її не існувало. У цьому полягає найбільш значима культурна дія глобалізації, дія, яку можна відчутти на рівні культурного досвіду. У більш вузькому сенсі цей вплив можна розглядати як «культурний імперіалізм», оскільки сучасна інституціалізація культурної спільності вперше відбулося на Заході. Проте, що більш цікаво, цей процес можна розглядати як частину культурного комплексу, тобто глобальної модерніті» [8, с. 31].

А. Аппадурі розглядає глобалізацію як детериторизацію — втрату прив'язки соціальних процесів до фізичного простору, у якій формується «глобальний культурний потік» [11, с. 308], що розпадається на п'ять згаданих нами вище вимірів, або ж культурно-символічних просторів-потоків.

Н. Н. Понаріна пропонує звернути увагу на більш яскраві приклади проникнення глобалізації у локальні, передусім, національні культури, які «... можна спостерігати в галузі комунікаційних технологій — телебачення, мобільного зв'язку, Інтернеті — чи у трансформації локальних звичок в їжі в «інтернаціональні». На цих прикладах ми бачимо зміни у нашому звичному способі культурного побутування, що зачіпає саму суть нашого локального життєвого світу. Телебачення приносить нам новини про конфлікти у віддалених кутках світу, «екзотичні» звички змішуються з нашими власними, ми починаємо усвідомлювати, що наше здоров'я й безпека можуть бути поставлені під загрозу глобальними подіями. Але до цього можна додати ще один приклад детериторіалізації — проникнення до культурного життя інституційно-сучасної форми ідентичності... Але динаміка й складність глобалізації така, що ця форма ідентичності не може бути сталою нескінченно. Сама динаміка ствердження національної ідентичності як потужної культурно-політичної сили епохи модерніті, можливо, розкриває зараз деякі з загадок нашої прихильності до «національного дому». Зерно істини у твердженні, що глобалізація погрожує національній ідентичності, полягає в тому, що кількісне зростання позицій ідентичності може підірвати домінування національної ідентичності» [8, с. 31–32]. На наш погляд, на прикладі перетворення на новій основі національ-

ної ідентичності варто говорити про неминучість перетворення і інших традиційних ідентичностей—сім'ї, релігії, господарських та політичних спільнот. Новою основою—і не лише організаційною, а передусім культурно-сисловою, все частіше стає мережева ідентичність.

Процеси глобалізації мають помітний вплив на розмивання сакральних цінностей, що лежать в основі культурних ідентичностей, створюють гомогенний прагматизований й раціоналізований контекст, обмежений у своєму сакральному вимірі. Це, відповідно, ініціює певне пожвавлення протестних рухів на захист культурних ідентичностей. Водночас за рахунок глобалізації відбувається структурне ускладнення ідентичностей, їхній зміст збагачується, має місце деяка гібридизація, у результаті ідентичність стає багаторівневою, поєднуючи в єдиній структурі етнокультурний й глобальний виміри.

Що ж до України, то тут деякі впливи глобалізації стали не такими уже й новими—перманентне перебування на перетині різних культур, етнокультурне посередництво і залучення не зруйнувало раніше української культури, так, лишу за доби «розвиненої» глобалізації помітні зміни характеру та масштабу таких впливів, проте стратегії їхнього подолання мали б наслідувати уже існуючий у нас культурно-історичний досвід—у тому чмлі й досвід розбудови місцевих громад як соціальних мереж.

Тож глобалізація культури, скоріше за все, не являє для національних та культурних ідентичностей загрози знищення або повного розмиття, а радше являє собою черговий виток їхнього розвитку в ході історичного процесу—далеко не перший й, вочевидь, не останній.

Список використаних джерел:

1. Кастельс М. Інтернет-галактика: міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / М. Кастельс; [пер. з англ. Е. Г. Ганиш]. — К.: Ваклер, 2007. — 304 с.
2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс; [пер. с англ. под научн. ред. О. И. Шкаратана]. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — 608 с.
3. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації / Деніс Мак-Квейл; [пер. з англ. О. Возіна, Г. Сташків]. — Львів: Літопис, 2010. — 538 с.
4. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга: Становлення людини друкованої книги. — 3-тє вид. / М. Мак-Люен; [пер. з англ. А. А. Галушки, В. І. Постнікова]. — К.: Ніка-Центр, 2011. — 392 с.

5. Маклюэн Г. М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Герберт Маршалл Маклюэн; [пер. с англ. В. Николаева].—М.: Кучково поле, 2007.—464 с.
6. Миронов В. В. Философия / В. В. Миронов.—М.: Норма, 2005.—928 с.
7. Пітерзе Я. Н. Глобалізація як гібридизація / Я. Н. Пітерзе // Глобальні модерності / За ред. М. Фезерстоуна, С. Леша та Р. Робертсона.—К.: Ніка-Центр, 2013.—С. 73–105.
8. Понарина Н. Н. Глобализация: проблема влияния на культурную идентичность / Н. Н. Понарина // Общество: политика, экономика, право.—2011.—№3.—С. 28–33.
9. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций/С. Хантингтон.—М.: ООО «Издательство АСТ», 2003.—603 с.
10. Хоркхаймер М. Диалектика просвещения: Философские фрагменты / М. Хоркхаймер, Т. В. Адорно; [пер. с нем.].—М.-СПб.: Медиум. Ювента, 1997.—311 с.
11. Appadurai A. Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy /Arjun Appadurai // Theory, Culture & Society.—№7. June 1990.—P. 295–310.
12. Giddens A. The Consequences of Modernity/A. Giddens.—California: Stanford University Press, 1990.—188 p.
13. Hannerz U. Transnational Connections: Culture, People, Places / Ulf Hannerz.—London; New York: Routledge, 1996.—201 p.
14. Kraidy M. Hybridity: The Cultural Logic Of Globalization / Marwan Kraidy.—Philadelphia: Temple University Press, 2005.—226 p.

Стаття надійшла до редакції 07.03.2015 р.

Попович Н. Д. Особенности развития культуры в обществе сетевых структур

В статье раскрыт подход к рассмотрению сетевого-коммуникативного измерения культуры с позиций теории глобализации, теории сообществ и теории идентичности. Такие подходы конкретизируют задачи выявить сетевой характер современной культуры.

Ключевые слова: культура, общество сетевых структур, сетевые сообщества, коммуникация, информационные сообщества.

Popovych M.D. Features of culture development in network society

In the article it is revealed the approach to the network-communicative dimension of culture from the standpoint of the theory of globalization, theory of community and the theory of identity. Such approaches specify the task of detect the network nature of contemporary culture.

Keywords: culture, society, network structures, network community, communication, information community.